

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.2/3

ПРОБЛЕМИ СВОЄЧАСНОГО ВИКОНАННЯ ОСТАТОЧНИХ СУДОВИХ ВЕРДИКТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ТА ЇХ ВИРІШЕННЯ

PROBLEMS OF TIMELY IMPLEMENTATION OF THE FINAL COURT VERDICTS IN THE UKRAINIAN LEGAL SYSTEM AND THEIR SOLUTIONS

Гуйван П.Д.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
докторант

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Робота присвячена дослідженню актуальної проблематики своєчасного виконання судових рішень, що набули статусу остаточних. Вивчені правові засади діяльності спеціалізованих органів, уповноважених державою здійснювати виконавче провадження. Проаналізовано нормативні й організаційні вади під час вчинення виконавчих дій. Детально досліджена європейська практика в справах про невиконання затримки виконання. Надані відповідні рекомендації щодо вдосконалення зазначених відносин.

Ключові слова: виконавче провадження, остаточне судове рішення, своєчасність виконання.

Работа посвящена исследованию актуальной проблематики своевременного исполнения судебных решений, получивших статус окончательных. Изучены правовые основы деятельности специализированных органов, уполномоченных государством осуществлять исполнительное производство. Проанализированы нормативные и организационные недостатки при совершении исполнительных действий. Подробно исследована европейская практика по делам о неоправданных задержках исполнения. Предоставлены соответствующие рекомендации по совершенствованию указанных отношений.

Ключевые слова: исполнительное производство, окончательное судебное решение, своевременность исполнения.

The work is devoted to the study of topical issues of timely execution of court decisions, which received final status. The legal framework for the activities of specialized bodies authorized by the state to carry out enforcement proceedings has been studied. Analyzed regulatory and organizational deficiencies in the commission of executive action. The European practice has been studied in detail in cases of unjustified execution delays. Provided relevant recommendations to improve these relations.

Key words: enforcement proceedings, final court decision, timeliness of execution.

Реформування системи судочинства, розбудова демократичного законодавства є ключовим етапом розвитку громадянського суспільства та новітньої моделі держави. Дані процеси неодмінно повинні узгоджуватися з головними світовими, зокрема європейськими, засадничими цінностями. Верховенство права, законність та справедливість правової системи в конкретній державі проявляються назовні різними способами. У правозастосовній площині це відбувається через судові рішення, яке справедливо вважається основою вирішення тих чи інших спірних питань згідно з гуманним законодавством. У науці цивільного процесу поняття «судове рішення» визначено як узагальнюючий термін судових актів, які ухвалює суд під час розгляду будь-яких питань у межах цивільного судочинства, що є процесуальною формою суджень або волевиявлення суду владного характеру [1, с. 625].

Але саме судові рішення, хоч яким справедливим би не було, набуває ілюзорного характеру, якщо

воно не виконується. Виконання судових рішень становить зміст виконавчого провадження як стадії судочинства. Інакше кажучи, ефективність судової системи формується не лише наявністю законних та справедливих вердиктів, а й їх виконанням. В ідеалі, звісно, було б бажаним, щоби всі рішення, що набрали чинності, виконувалися добровільно, але поки що про такий перебіг подій не мріють навіть визнані демократичні легіслатури світу, тому зазвичай у правовій системі кожної держави відведене окреме місце для юридичного опосередкування діяльності різних державних та приватних структур, покликаних виконувати остаточні судові рішення. Від їхньої дієвості залежить рівень довіри громадян до держави, зокрема авторитет судової влади.

Для ефективності правозастосування важливо не лише, щоби вердикт був виконаний. Не менше значення має своєчасність такого виконання. Бо іноді затримка у виконанні судового рішення має практично те ж значення, як і невиконання його взагалі.

Строки виконання рішень національних судів повинні бути максимально короткими. Це правило є особливо важливим для української національної правової системи. Звісно, останніми роками в Україні судові рішення стали виконуватися частіше: виконання зросло з 5–6% до 18%. Але цього все одно недостатньо, щоби досягти середньоєвропейського рівня. У країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) – це 50–70% [2]. Отже, питання тривалості виконання судових рішень є найбільш актуальним саме в нашій державі. Зазначене яскраво ілюструється величезною кількістю справ в Європейському суді за скаргами до держави України якраз щодо незабезпечення належної організації виконавчих процесів. Це не лише шкодить конкретним особам, які не можуть отримати виконання остаточних рішень судів, які набрали чинності часто після надзвичайно тривалого розгляду, але також серйозно підриває авторитет нашої країни, як такої, що не спроможна навести лад у цій сфері. Отже, необхідно погодитися з тезою, що сучасний стан виконання судових рішень в Україні потребує суттєвого вдосконалення. Проблематика щодо правового регулювання судових рішень набуває дедалі більшої актуальності з огляду на необхідність проведення в Україні системних і демократичних реформ, забезпечення доступності й ефективності правосуддя.

В юридичній науці проблематика темпоральних проявів виконавчого провадження як окремих предметів доктринального дослідження не привернула належної уваги. Питання розглядається вченими або в контексті загального оцінювання виконавчої діяльності спеціалізованих органів, або як часовий прояв здійснення судового розгляду справи. Варто згадати праці таких науковців, як: М. Булгакова, М. Жушман, С. Якимчук, В. Комаров, С. Фурса, С. Ківалов, В. Баранкова, С. Щербак, М. Штефан, В. Тертишников, С. Бичкова, М. Митракова й інші. Водночас, враховуючи надзвичайну актуальність питання та наявну серйозну проблемність його вирішення на національному рівні, чинники, які перешкоджають або, навпаки, забезпечують своєчасне виконання остаточних судових рішень, необхідно не загально, а детально дослідити. Основну увагу варто приділити суто процесуальним питанням, пов'язаним із виконанням остаточних рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб). На досягнення вказаної мети і спрямована дана праця.

Виконавчі процесуальні правовідносини – це суспільні відносини, які потенційно існують та забезпечуються державою через спеціальну процедуру, що передбачає примусовий характер виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів [3, с. 14]. Правове регулювання виконання судового рішення потребує ефективного законодавства. У темпоральному сенсі для своєчасного виконання рішення, що набуло статусу остаточного, потрібно створити такий нормативний і правозастосовний інструментарій, який би дозволив оминати більшість об'єктивних та суб'єктивних завад для руху виконавчого провадження. У цьому плані наше вітчизняне законодав-

ство має значну кількість вад, а в деяких випадках здається, що окремі його положення спеціально напрацьовані для того, щоби торпедувати виконавчий процес. Наприклад, ст. 39 спеціального Закону «Про виконавче провадження» дає досить широке поле для дискреції органу виконавчої служби під час вирішення питання про закінчення виконавчого провадження.

Так, виконавець вправі закінчити провадження, коли на його запит орган, якому він раніше надіслав виконавчий документ, не повернув його вчасно. Серед таких органів, зокрема, суд, який видав виконавчий документ. На практиці досить часто доводиться спостерігати таку картину. Виконавець незаконно закінчує виконавче провадження й одночасно із цим надсилає оригінал виконавчого листа не стягувачеві (хоча, здавалося б, це найбільш зацікавлена в процесі особа – П. Г.), а суду. У стягувача поки що є насага, він оскаржує неправомірне діяння виконавця. Враховуючи «оперативність» нашого судочинства, скарга десь через півроку (то дуже оптимістичний прогноз, і лише за відсутності апеляційного процесу – П. Г.) розглядається, і незаконне закінчення виконавчого провадження скасовується. Потім, після отримання цього рішення виконавець поновлює виконавче провадження і водночас надсилає до суду запит щодо направлення на його адресу оригіналу виконавчого листа, який він раніше повернув. Ось до цього моменту все врегульовано, хоча не скажу, що в чесний та справедливий спосіб. Але далі починаються нерегульовані речі. По-перше, невідомо, де перебуває той виконавчий лист, який свого часу (рік тому) був надісланий до суду. По-друге, можливо, змінився суддя. Нарешті, у жодному нормативному документі не прописано порядок взаємодії судді (він зобов'язаний переслати відповідний документ – П. Г.) і виконавця (кредитор у цьому правовідношенні – П. Г.). Практично завжди за таких обставин оригінал виконавчого листа до виконавчої служби не повертається. Це надає виконавцеві цілком законну можливість знову закінчити виконавче провадження (п. 13 ч. 1 ст. 39 Закону).

Водночас стягувач у даному процесі не бере участі, але потерпілим за його наслідками виявляється саме він. Зазвичай він навіть не повідомляється про існування таких відносин між двома державними органами, але навіть тоді, коли стягувач знає про запит виконавця, він вже точно не має інформації про те, наскільки реально та своєчасно запит був виконаний судом. Отже, унаслідок неузгодженості роботи двох органів, уповноважених державою (не можна абсолютно виключати і можливої домовленості між ними – П. Г.), потерпають права людини, які захищаються приписом ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. І зовсім невідомо, чи достане кредиторів нової насаги знову оскаржити незаконність закриття виконавчого провадження з огляду на його неучасть у діях, що спричинили такий наслідок? Адже цілком вірогідно, що результат нового процесу буде тим самим. Дана ситуація не вдумана, вона просто буквально скаль-

кована зі справи № 554//6803/18/1737/2018, яка розглядалася Октябрським районним судом м. Полтави у 2018 р. [4].

Ще одним надзвичайно серйозним недоліком чинного українського законодавства про виконавче провадження є практична неконтрольованість виконавця з боку учасників провадження, насамперед стягувача. Виконавець із різних суб'єктивних підстав може взагалі не виконувати окремих передбачених законом процесуальних дій, водночас не ризикуючи зазнати якогось матеріального покарання. Скажімо, у виконавчому провадженні № 15771498, відкритому ще наприкінці 2009 р. за рішенням суду про стягнення коштів на користь позивача, упродовж семи років жодних дій державний виконавець Відділу державної виконавчої служби (далі – ВДВС) Шевченківського районного управління юстиції (далі – РУЮ) в м. Києві не вчиняв. Незважаючи на те, що остаточне рішення в справі № 2–2339/09 було забезпечено арештом коштів боржника в банку. Отже, упродовж досить значного строку кошти, якими забезпечувалося виконання рішення, спокійнісінько лежали в банку, а виконавець проявляв бездіяльність, яка (дуже вірогідно – П. Г.) має злочинне походження. Коли ж 2016 р. стягувач звернувся до виконавця із запитом щодо надання інформації про перебіг виконавчого процесу, заходи, здійснені на виконання рішення (зрештою, може кошти вже стягнуті, але чомусь не надійшли стягувачу – П. Г.), останній упродовж майже року ігнорував ці запити.

Що ж стосовно цього каже українське законодавство? За Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПКУ), сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду зі скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їхні права чи свободи (ст. 447 ЦПКУ). Як же бути, коли інформації про правомірність чи неправомірність діяння взагалі немає? Виходить, і скаргу подати не можна?! Принаймні так вважали посадовці ВДВС Шевченківського РУЮ у м. Києві. Стягувач оскаржив в Октябрському районному суді м. Полтави таку протиправну бездіяльність виконавця, як ненадання відповіді на його запит. Попри труднощі із кваліфікацією скарги такого змісту за правилами ст. 447 ЦПКУ, що зайняло значний час, все ж місцевим судом винесено рішення, яким бездіяльність виконавця визнана незаконною, його зобов'язано надати інформацію про перебіг виконавчого провадження. Такий спосіб захисту порушеного права, хоча з формального погляду і може охоплюватися змістом ч. 5 ст. 16 Цивільного кодексу України як обов'язок боржника виконати зобов'язання в натурі, навряд чи є ефективним. Але нічого іншого закон, на жаль, не прописує.

Отже, ухвалене рішення про зобов'язання виконавця надати стягувачеві інформацію про перебіг виконання рішення в його справі та про заходи, вжиті

виконавцем у цьому процесі. І що ви думаєте, виконавча служба аж побігла виконувати вже це нове судове рішення, де вона є боржником? Якби не так! Знов упродовж майже півроку не було жодної реакції на даний судовий вердикт. Адже законодавець надав виконавцям чіткі індульгенції від, не дай Боже, випадків, коли вони самі виявляються боржниками за остаточним рішенням суду. Примусове виконання рішень судів, в яких боржником є орган виконавчої служби, виявляється, не передбачене законодавством. Тому кредитор із таким документом може звертатися по допомогу хіба що до найближчої перукарні [5].

Подібні комбінації національної виконавчої служби, спрямовані на затягування провадження або взагалі на невиконання остаточних судових рішень, досить толерантно оцінюються українським судочинством. Тоді як Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо цього питання займає досить жорстку позицію. Показово вона проявляється в справі «Гарашенко проти України». За її фабулою рішення судів на користь заявника набрали чинності, і 24 листопада та 4 грудня 2000 р. державна виконавча служба відкрила виконавче провадження, яке тривалий час не виконувалося. Незадоволений тривалим виконанням рішень, 25 травня 2001 р. заявник звернувся до суду з позовом до виконавчої служби з метою компенсації матеріальної шкоди, спричиненої їй бездіяльністю. 10 квітня 2002 р. суд задовольнив вимоги заявника, зазначивши, що виконавча служба не вжила заходів для виконання рішень від 14 липня 2000 р. та 26 жовтня 2000 р., і присудив йому відшкодування в сумі позову, яка має бути сплачена з державного бюджету. Суд також зауважив, що виконавча служба все ще має можливість стягнути ці кошти з боржника для покриття своїх витрат. 22 листопада 2002 р. заявник звернувся до виконавчої служби з вимогою відкрити виконавче провадження. Однак, згідно із твердженнями заявника, це провадження було відкрито тільки після того, як він подав декілька відповідних скарг до суду. Пізніше виконавчий лист заявника передавали від одного управління виконавчої служби до іншого з різних підстав; цей лист також було передано до Державного казначейства України для подальшого виконання, але згодом повернено до виконавчої служби. Крім того, остання зупиняла та поновлювала виконавче провадження декілька разів. Заявник подавав до судів численні скарги, де зазначав бездіяльність виконавчої служби; у деяких випадках суди визнали такі скарги обґрунтованими, але судові рішення так і не виконано. Отже, ЄСПЛ констатував порушення Україною п. 1 ст. 6 Конвенції щодо тривалого виконання рішення, винесеного на користь заявника, та ст. 1 Першого протоколу [6, п. п. 7–10, 21–22].

Як бачимо, Європейський суд зазвичай кваліфікує протиправні вчинки, пов'язані з невиконанням затримкою у виконавчому провадженні, не лише як недотримання права особи на справедливий суд у частині тривалості процесу, а ще як порушення права на вільне користування майном, яке охороняється конвенційним приписом ст. 1 Протоколу 1.

Відкидаючи аргументацію уряду стосовно сумісності скарг заявника за ст. 1 Першого протоколу з вимогою *ratione personae*, яке фактично є запереченням щодо сумісності з вимогою *ratione materiae*, Суд зазвичай вказує, що ст. 1 Першого протоколу не гарантує права на надбання майна. Заявник може заявляти про порушення ст. 1 Першого протоколу тільки тією мірою, в якій оскаржувані рішення стосуються його або її «майна» у сенсі цього положення. «Майном» може бути як «існуюче майно», так і активи, зокрема вимоги, щодо яких заявник може стверджувати, що він або вона має принаймні «легітимні сподівання» на реалізацію майнового права. «Легітимні сподівання» за своїм характером повинні бути більш конкретними, ніж просто надія, ґрунтуватися на законодавчому положенні або юридичному акті, як-от судові рішення.

Для кваліфікації діяння як протиправного щодо надмірної невиконаної затримки виконання остаточного рішення суду мають враховуватися як сама тривалість провадження, так і специфічні ознаки, пов'язані із предметом виконання, наприклад, є судові присудження грошовими чи ні. Суд щоразу повторює, що судовий розгляд та виконавче провадження є першою і другою стадією єдиного провадження. Отже, виконавче провадження не повинно відокремлюватися від судового, вони мають бути розглянуті в сукупності. Суд визнає, що виконання рішення, яке передбачає зобов'язання негрошового характеру, може зайняти більше часу, ніж виконання рішення в справі щодо виплати присуджених коштів.

Але за конкретних обставин справи Суд не вважає таку затримку виправданою. Зокрема, у справі «Іван Панченко проти України» Суд зазначає, що, не вживши розумних заходів на початковій стадії виконавчого провадження, державні органи затримали виконання рішення більш ніж на чотири роки. Стверджується сумлінність міської ради не може виправдати весь період невиконання судового рішення [7, п. п. 49, 55, 60].

З викладеного можемо зробити такі висновки. Попри нагальну необхідність у реформуванні виконавчої діяльності, спрямуванні її на законне та швидке виконання рішень судових установ, що набрали чинності, а отже, набули статусу остаточних, поступ національної правової системи в цій царині відбувається вкрай повільно. Основним гальмуючим елементом виглядає національна служба виконання. Маємо констатувати досить низький професійний рівень як системи загалом, так і деяких виконавців зокрема. Але, окрім методичних, освітніх та організаційних заходів, які, безумовно, мають бути здійснені, необхідно також зробити нормативне коригування відповідного українського законодавства. По-перше, треба усунути двозначність та розмитість функцій працівників виконавчої служби, у такий спосіб зменшивши непотрібну дискреційність в їхній діяльності, оскільки вона зазвичай використовується не на користь справі. По-друге, повинні бути встановлені заходи відповідальності за невчинення чи неналежне вчинення працівником тієї чи іншої процесуальної дії, яку він покликаний вчиняти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Курс цивільного процесу: підручн. / В. Комаров та ін.; за ред. В. Комарова; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2011. 1352 с.
2. Гавриленко С. Самого лише отримання рішення суду на свою користь недостатньо для досягнення мети, задля якої люди звертаються до системи правосуддя – захисту порушених прав і свобод. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/07/24/232203/>.
3. Фурса С. Формування теоретичних основ виконавчих процесуальних правовідносин: сутність, система, ознаки, та класифікація. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 95. С. 12–16.
4. Справа № 554/6803/18/1737/2018. Архів Ожтябрського районного суду м. Полтави за 2018 р.
5. Справа № 554/1864/17. Архів Ожтябрського районного суду м. Полтави за 2017 р.
6. Рішення ЄСПЛ від 16 квітня 2009 р. у справі «Гарашенко проти України», заява № 26873/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_455.
7. Рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. (остаточне – від 10 березня 2010 р.) у справі «Іван Панченко проти України», заява № 10911/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_709.